

## เทวาลัยมัสรูร : เทวาลัยสลักจากหินหน้าผาในศิลปะอินเดียภาคเหนือ

อาจารย์เชษฐ ติงสฤษดิ์\*

ในบรรดาเทวาลัยอันสลักจากหินก้อนเดียว (Monolith) แล้ว ดูเหมือนว่าเทวาลัยที่มีชื่อเสียงที่สุดมักจะอยู่ในศิลปะอินเดียใต้ เช่น เทวาลัยปัลลวปาณทวาระที่มามัลปรัม และเทวาลัยโกลาสที่เอลโลรา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังคงมีเทวาลัยที่ได้รับการสลักขึ้นจากหินก้อนเดียวอีกจำนวนหนึ่งในศิลปะอินเดียภาคเหนือ เทวาลัยมัสรูร (Masrur) ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในศิลปะอินเดียภาคเหนือซึ่งได้รับการสลักขึ้นจากหินก้อนเดียว

เทวาลัยมัสรูร (Masrur) ตั้งอยู่ในหุบเขากังกรา (Kangra Valley) ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของรัฐหิมาจัลประเทศ (Himachal Pradesh) ประเทศอินเดีย ห่างจากเมืองธรรมศาลา (Dharmasala) ลงมาทางด้านทิศใต้ ประมาณ 40 กิโลเมตร

เทวาลัยแห่งนี้ปัจจุบันมีประติมากรรมพระรามพระลักษมณ์และนางสีดาประดิษฐานอยู่ภายใน และเป็นที่รู้จักโดยชาวบ้านท้องถิ่นว่า “ฐากูรทวาร”<sup>1</sup> อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของ Laxman S. Thakur พบว่า เทวาลัยแห่งนี้เดิมอุทิศให้กับพระศิวะ และประติมากรรมภายในครรถศฤหะปัจจุบันนี้ เป็นสิ่งที่เพิ่มเติมทีหลัง<sup>2</sup>

\*อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

<sup>1</sup> S. Aryan, “Temple Architecture”, Splendours of Himachal Heritage (New Delhi: Abhinav Publication, 1997), p. 22.

<sup>2</sup> L. S. Thakur, The Architectural Heritage of Himachal Pradesh: Origin and Devedlopment of Temple Styles (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher, 1996), pp. 41-42.

## ที่ตั้งและแผนผัง

เทวาลัยแห่งนี้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ด้านหน้าของเทวาลัยมีการขุดสระน้ำขนาดใหญ่ (รูปที่ 1) เทวาลัยทั้งหมดนั้น ได้รับการสลักจากหน้าผา จึงยังคงปรากฏหน้าผาเดิมทั้งทางด้านทิศเหนือและทิศใต้

การขุดสระน้ำด้านหน้าเทวาลัยนั้นเป็นลักษณะทางประติมานวิทยาที่นำเสนอ Stella Kamrisch กล่าวอ้างถึงคัมภีร์พฤตส์สังหิตว่า เทพเจ้ามักจะประทับอยู่ในสถานที่ใดก็ตามที่ใกล้แม่น้ำ ภูเขา น้ำพุและภายในเมืองซึ่งมีสวนอันรื่นรมย์ ดังนั้น เทวาลัยจึงควรตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำ หรือตลิ่ง<sup>3</sup>

ด้วยเหตุที่ในบริเวณดังกล่าว ไม่ปรากฏแม่น้ำหรือทะเลสาบใดๆ เนื่องจากเป็นเทวาลัยซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขา ดังนั้น จึงมีการขุดสระน้ำเพื่อให้อารักขาติดต่อกับน้ำ อนึ่ง นอกจากคติทางประติมานวิทยาแล้ว การขุดสระน้ำยังยังประโยชน์ทางด้านพิธีกรรมและความต้องการใช้น้ำในด้านอื่นๆ อีกด้วย

สำหรับแผนผังนั้นเทวาลัยแห่งนี้มีลักษณะเป็นกลุ่มเทวาลัยซึ่งประกอบด้วยเทวาลัยประธาน (รูปที่ 2, หมายเลขที่ 1 ในแผนผังที่ 1) และเทวาลัยปึก ซึ่งตั้งยื่นออกมาทั้งทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ของเทวาลัยประธาน (รูปที่ 3-4, หมายเลขที่ 2-3 ในแผนผังที่ 1) เทวาลัยประธานนั้น ประกอบด้วยครกคฤหะ และมณฑป โดยที่มณฑปนั้น มีเสา 4 ต้นรองรับหลังคาอันพังทลายลงแล้ว ส่วนเทวาลัยปึกนั้น เป็นเทวาลัยที่เข้าจากทางด้านข้าง ซึ่งดูเหมือนว่า การขุดเจาะยังไม่เสร็จสมบูรณ์

ด้านหน้าทางด้านทิศเหนือและทิศใต้ของเทวาลัยประธานนั้นปรากฏเทวาลัยบริวารตั้งแยกออกมาจากเทวาลัยประธาน ปัจจุบันเทวาลัยบริวารทางด้านทิศใต้ได้พังลงจนเกือบหมดสิ้นแล้ว (รูปที่ 5, หมายเลขที่ 4 ในแผนผังที่ 1) ยังคงเหลือเทวาลัยทางด้านทิศเหนือที่ยังแสดงให้เห็นลักษณะทางสถาปัตยกรรมตั้งแต่ฐานจนถึงยอดศิขร (รูปที่ 6, หมายเลขที่ 5 ในแผนผังที่ 1) อนึ่ง ไม่ปรากฏการขุดเจาะห้องครกคฤหะสำหรับเทวาลัยหลังนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าเทวาลัยมัสสุร ยังคงเป็นเทวาลัยที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

<sup>3</sup> S. Kamrisch, *The Hindu Temple*, Vol.1 (New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2002), pp.2-7.

การที่แผนผังของเทวาลัยประธาน (หมายเลขที่ 1 ในแผนผังที่ 1) ปรากฏการใช้มณฑปด้านหน้าแล้ว แสดงให้เห็นว่าเทวาลัยแห่งนี้ ควรมียายุเทียบเคียงได้ตั้งแต่ศิลปะสมัยราชวงศ์ปราติहारตอนต้นลงมา เนื่องจากในศิลปะอินเดียภาคเหนือ การใช้มณฑปประกอบด้านหน้าครรถุคฤหะนั้น ได้ปรากฏขึ้นในระยะแรกสุดในศิลปะดังกล่าว ดังปรากฏตัวอย่างในบรรดาเทวาลัยที่เมืองโอเลียน (Osian) รัฐราชสถาน<sup>4</sup>

สำหรับแผนผังของเทวาลัยบริวารที่ตั้งแยกออกมาจากเทวาลัยประธานนั้น (หมายเลขที่ 5 ในแผนผังที่ 1) มีลักษณะแผนผังที่มีมุขสั้นยื่นออกมาทั้ง 4 ทิศ แผนผังดังกล่าวนี้ Laxman S.Thakur กล่าวว่า เป็นแผนผังที่ได้รับความนิยมในศิลปะบริเวณรัฐหิมาจัลประเทศโดยอาจเปรียบเทียบกับแผนผังของเทวาลัยพาเศศรมาเทพ (Bashesvara Mahadeva) ที่พาชอรา (Bajaura) ในหุบเขาคุลลู<sup>5</sup> (แผนผังที่ 2)

## ฐาน

เทวาลัยแห่งนี้ รองรับด้วยฐานชั้นเดียว เป็นฐานแบบเวทที่พันธะ (Vedibandha) อันประกอบด้วยชูระ (หน้ากระดานล่าง) กุมภะ (บัวคว่ำ) กลศะ (บัวลูกแก้วขนาดใหญ่) กัณฐะ (ท้องไม้) และโกปิตะ (หลังคาลาดอันประดับด้วยกุกุ) บางครั้ง กลศะหรือบัวลูกแก้วขนาดใหญ่นั้น ก็ได้รับการสลับแทนที่ด้วยปัทมกะ หรือแถบคล้ายบัวลูกแก้วที่กั้นประดับด้วยลวดลาย (รูปที่ 7)

นอกจากนี้ น่าสังเกตว่า ยังมีการเล่นลวดบัวต่างระดับระหว่างฐานซึ่งรองรับเรือนธาตุกับฐานซึ่งรองรับซุ้มอีกด้วย (รูปที่ 7)

การใช้ฐานเวทที่พันธะชั้นเดียวรองรับเรือนธาตุนั้นนับได้ว่าเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาวิวัฒนาการและการกำหนดอายุ เนื่องจากการใช้ฐานชั้นเดียวนั้น ถือได้ว่าเป็นวิวัฒนาการขั้นแรกซึ่งอาจเปรียบเทียบกับเทวาลัยในศิลปะสมัยราชวงศ์คุปตะลงมาถึงสมัยราชวงศ์ปราติहारตอนต้น เช่น เทวาลัยพระสุริยะหมายเลข 7 ที่โอเลียน<sup>6</sup> (รูปที่ 8) ต่อ

<sup>4</sup> ดูแผนผังของเทวาลัยที่เมืองโอเลียนได้ใน S.L.Huntington, *The Art of Ancient India* (New York: Whether Hill, 1999), pp.456-457.

<sup>5</sup> L.S.Thakur, *The Architectural Heritage of Himachal Pradesh: Origin and Devedlopment of Temple Styles*, p.43.

<sup>6</sup> S.L.Huntington, *The Art of Ancient India*, p.457.

มา ตั้งแต่ราวศิลปะสมัยราชวงศ์จันเทลละที่เมืองซุรโฮ (ราวพุทธศตวรรษที่ 15-16) ลงมา จะปรากฏการซ้อนฐานขนาดเล็กด้านล่างอีกชั้นหนึ่งทำให้ฐานกลายเป็น 2 ชั้น การใช้ฐาน เวทีพื้นระเพียงชั้นเดียวของเทวาลัยมัสสุรย่อมแสดงให้เห็นว่าเทวาลัยแห่งนี้ ควรมียายุ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 15

### การตกแต่งผนังเรือนธาตุ

เนื่องจากแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในเดือนเมษายน พ.ศ.2448<sup>7</sup> ทำให้เทวาลัยแห่งนี้ ได้รับความเสียหายเป็นอย่างยิ่ง ปีกเทวาลัยทางด้านทิศเหนือ (รูปที่ 4) รวมถึงเทวาลัย บริวารทางด้านทิศใต้ (รูปที่ 5) ได้พังทลายลงมาทั้งหมด ทำให้สามารถศึกษาเรือนธาตุได้ เฉพาะปีกเทวาลัยทางด้านทิศใต้ และเทวาลัยบริวารทางด้านทิศเหนือเท่านั้น

สำหรับการตกแต่งผนังเรือนธาตุของเทวาลัยแห่งนี้ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระบบ คือ ระบบการใช้อาคารจำลองและระบบการใช้กรอบเลียนแบบกรอบประตู (ทวารศาสนา)

การใช้อาคารจำลองประดับผนังเรือนธาตุนั้น เป็นการประดับโดยใช้ควากษะ หรือ กุฑูเต็มอันและครึ่งอันประกอบกันมาตั้งอยู่บนเสาและประดับผนังเรือนธาตุในลักษณะของ ชุ่มจระนำ ตัวอย่างของการประดับแบบดังกล่าว ปรากฏ ณ ผนังเรือนธาตุของเทวาลัยปีก ทางด้านทิศใต้ (รูปที่ 9) การตกแต่งดังกล่าวนี้ ทำให้นึกถึงการตกแต่งผนังของเทวาลัยเทลิ กามณเทียร์ (Teli Ka Mandir) เมืองควาลิเออร์ (Gwalior) ศิลปะสมัยราชวงศ์ปราดิ-หารตอนกลาง

ส่วนการใช้กรอบเลียนแบบกรอบประตูมาประดับเรือนธาตุนั้น ปรากฏจำนวนมาก ทั้งที่ผนังเรือนธาตุของเทวาลัยปีกทางด้านทิศใต้ (รูปที่ 11-12) และผนังเทวาลัยบริวาร ทางด้านทิศเหนือ โดยมีลักษณะเป็นกรอบซ้อน หรือ “สาข” อันเลียนแบบกรอบซ้อนของ ประตู กรอบซ้อนดังกล่าวนี้ ประกอบด้วยกรอบนอกสุดซึ่งสลักเป็นลายเลียนแบบพวงมาลัย (วนมาลาสาข) กรอบกลางซึ่งสลักเป็นรูปคน และกรอบในสุดซึ่งสลักเป็นลายพันธุ์พฤกษา

ที่บริเวณทับหลังของกรอบซ้อนเลียนแบบกรอบประตูแห่งหนึ่ง (รูปที่ 12) ปรากฏ ภาพสลักที่น่าสนใจ เป็นภาพของศักดิ์ 5 จากจำนวน 7 องค์ของลัปตมาตฤกา ประทับยืน

<sup>7</sup> L.S.Thakur, The Architectural Heritage of Himachal Pradesh: Origin and Devedlopment of Temple Styles, p.39.

ชนาปช้างด้วยบริวาร ภาพที่ปรากฏสัญลักษณ์อย่างชัดเจนนั้น ได้แก่ อินทราณี จามุนทา ไวยณวิและมเหศวรี โดยจากภาพศักดิ์ 5 องค์นั้น ภาพศักดิ์องค์ที่ 1 ควรเป็นอินทราณี เนื่องจากปรากฏช้างด้านหลัง ภาพศักดิ์องค์ที่ 2 จากทางซ้ายมือเป็นภาพที่ตีความได้ยากที่สุด เนื่องจากสัญลักษณ์และพาหนะไม่ชัดเจน ศักดิ์องค์ที่ 3 น่าจะเป็นจามุนทา เนื่องจากร่างกายผอมจนเห็นกระดูก องค์ที่ 4 น่าจะเป็นพระไวยณวิ เนื่องจากปรากฏพักตร์ของนรสิงห์อย่างชัดเจนที่ด้านข้างของพักตร์กลาง อันอาจเทียบได้กับประติมานวิทยาของพระไวภูณฐ์ และองค์สุดท้ายน่าจะได้แก่พระมเหศวรี เนื่องจากปรากฏการถือตรีศูล

ด้านล่าง ปรากฏภาพวิทยากรเชิณมกฏ (รูปที่ 12) ซึ่งเป็นลายที่นิยมมากในศิลปะคุปตะ เช่นในภาพสลักคเชนทรโมกษะที่เทวาลัยเทวคฤหะ (Deogarh) (รูปที่ 13) และยังปรากฏต่อมาในประติมากรรมของศิลปะ ปราติหารตอนต้น รวมถึงในศิลปะวากฏกะที่ถ้ำอชันดาและศิลปะจาอุยกะตะวันตกที่ถ้ำเอลโลว์ ในศิลปะอินเดียใต้ฝั่งตะวันตกอีกด้วย

ประเด็นก็คือ ลายวิทยากรเชิณมกฏนั้น ดูเหมือนว่าเริ่มเสื่อมลงทั้งในอินเดียเหนือและอินเดียใต้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14-15 ลงมา เนื่องจากลายดังกล่าว ไม่เป็นที่นิยมในศิลปะจันเทลละในอินเดียภาคเหนือ และศิลปะราชภฏกฏในอินเดียใต้ฝั่งตะวันตก ดังนั้นจึงอาจใช้ลายดังกล่าว กำหนดขอบเขตของอายุเทวาลัยแห่งนี้ได้อย่างคร่าวๆ ได้

ในบรรดาประติมากรรมที่ประดับ ณ เรือนธาตุของเทวาลัยแห่งนี้ ประติมากรรมที่น่าสนใจมากที่สุดน่าจะได้แก่รูปพระไวภูณฐ์ (รูปที่ 14) พระวิษณุในรูปของพระไวภูณฐ์นั้นมีลักษณะพิเศษ คือ การปรากฏพักตร์ของวราหะและนรสิงห์อยู่ที่ด้านข้างของพักตร์กลาง พระหัตถ์คู่หลังอยู่ในฐานะพระหัตถ์ล่างและวางไว้บนอายุทศบุรุษ 2 คน พระวิษณุในรูปของพระไวภูณฐ์นั้น ปรากฏความนิยมเป็นอย่างยิ่งในศิลปะกัศมีร์ (รูปที่ 15) ดังนั้นประติมากรรมดังกล่าว จึงแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะกัศมีร์ในศิลปะบริเวณรัฐหิมาจัลประเทศ

### ภายในอาคาร

ภายในมณฑปของเทวาลัยประธาน ปรากฏลักษณะที่น่าสนใจหลายประการ การปรากฏบันไดขึ้นไปยังชั้นหลังคาของเทวาลัย รวมถึงการปรากฏประตูลอก (รูปที่ 16) แสดงให้เห็นลักษณะพิเศษซึ่งพบไม่บ่อยนักในศิลปะอินเดีย

ประตูทางเข้าครรถุคฤหะนั้น ก็มีลักษณะที่น่าสนใจ เป็นประตูที่ประกอบด้วยกรอบซ้อนหรือสาข 5 กรอบ (ปัญจสาข) โดยใช้วนมาลาสาข หรือสาขาลี้นแบบพวงมาลัย เป็นกรอบนอกสุด ถัดมาเป็นสาขารูปบุคคล, สัตว์ภักษาหรือสาขารูปเส้าซึ่งมีหม้อปูลม ฆฏะประดับเส้าอันรองรับคานทับหลังรูปเทพเจ้า ส่วนสาขาด้านในสุดสองสาขานั้น เป็นสาขารูปพันธุ์พฤกษา (รูปที่ 17) น่าสังเกตว่า มีลายวิจิตรเรขมณฑล ปรากฏอยู่ด้านบนสุดของประตูด้วย

การที่ประตูแห่งนี้ ยังคงปรากฏการใช้สัตว์ภักษา หรือสาขาลี้นแบบเส้า จึงยังอาจเปรียบเทียบได้กับประตูของเทวาลัยเทวคฤหะ ศิลปะสมัยราชวงศ์คุปตะ (รูปที่ 18) ซึ่งปรากฏการใช้สัตว์ภักษาเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การที่ประตูแห่งนี้ ไม่ได้อยู่ในทรงรูปตัวที (T) เช่นที่ปรากฏในประตูของเทวาลัยเทวคฤหะแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า เทวาลัยแห่งนี้ มีองค์ประกอบที่ผสมผสานกันระหว่างรูปแบบของประตูแบบเก่าในศิลปะคุปตะกับแบบใหม่คือในสมัยตั้งแต่ราชวงศ์คุปตะลงมา

### ยอดศิขร

ยอดของเทวาลัยดังกล่าว เป็นยอดแบบนากระ (Nagara) ตามแบบศิลปะอินเดียภาคเหนือโดยทั่วไป (รูปที่ 19) กล่าวคือ เป็นยอดที่ปรากฏชั้นหลังคาลาดชันประดับด้วยกุกุเทมอันและครึ่งอันประกอบกันขึ้นไปเต็มพื้นที่ ด้านข้างและด้านบนนั้น ปรากฏการประดับอมลกะ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความเสียหายจากแผ่นดินไหว จึงทำให้ยอดศิขรได้รับความเสียหายเป็นอย่างยิ่ง

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ที่เทวาลัยบริวารทางด้านทิศเหนือ ปรากฏยอดศิขรในผังกลมซึ่งเป็นลักษณะที่หายาก (รูปที่ 20) ลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้นึกถึงส่วนเดียวกันของเทวาลัยพระคิเวเมืองอินดอร์ (Indore)<sup>8</sup> รวมถึงเทวาลัยที่จันทเรห์ (Chandrehri) ศิลปะสมัยราชวงศ์กาลจรีหรือไหยะในรัฐมธยประเทศ อันมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16<sup>9</sup>

<sup>8</sup> K.Deva, *Temples of India*, Vol. 1(New Delhi: Aryans Book International, 1995), p. 61, 64, 66, ifg. 67.

<sup>9</sup> S.L.Huntington, *The Art of Ancient India*, p. 464-465.

ที่สุขนาส หรือหลังคาคลุมอันตรายนั้น ปรากฏการสลักรูปพระศิวะ 3 พักตร์ อันเป็นภาพจำลองของพระศิวะ 5 พักตร์ในรูปของพระมหาศิวะ (รูปที่ 22) ดังที่ทราบกัน โดยทั่วไปว่ารูปพระมหาศิวะที่มีชื่อเสียงนั้นได้แก่รูปพระมหาศิวะขนาดใหญ่ที่ถ้ำเอเลphant ในรัฐมหาราษฏร อย่างไรก็ตาม ความนิยมในมูรติดังกล่าวนี้นั้น ก็ปรากฏในศิลปะในรัฐกัศมีร์ และหิมาจัลประเทศด้วย โดยในรัฐหิมาจัลประเทศนั้น มักปรากฏรูปพระศิวะ 3 พักตร์ดังกล่าวในบริเวณกุฎีประธานของสุขนาสเสมอ โดยเรียกพระศิวะ 3 พักตร์ที่ปรากฏในตำแหน่งดังกล่าวว่า “ภัทรมุข” ตัวอย่างการปรากฏภัทรมุข ณ กุฎีประธานของสุขนาส เช่น เทวาลัยที่ซัคตัส (Jagatsukh) ใกล้เมืองมนาลี ในหุบเขาकुส (รูปที่ 23)

### ความคิดเห็นเกี่ยวกับการกำหนดอายุของเทวาลัย

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดแล้ว เทวาลัยแห่งนี้เป็นเทวาลัยที่ผสมผสานกันระหว่าง ศิลปะ “แบบเก่า” คือ ศิลปะคุปตะ กับศิลปะ “แบบใหม่” คือ ตั้งแต่ศิลปะปราชินารตอน ต้นลงมา กล่าวคือ ในขณะที่ยังคงปรากฏลายวิจิตรและเชิงมุกฏและการใช้สัณนิษฐานที่ กรอบประติมากรรมแบบศิลปะคุปตะอยู่ แต่การปรากฏมณฑปด้านหน้าของเทวาลัย รวมถึง การที่ประตูไม่ได้อยู่ในทรงตัวที่ (T) นั้น แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะ “แบบใหม่” ที่เริ่ม เข้ามามีบทบาทบ้างแล้ว

จากการศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปกรรม เทวาลัยแห่งนี้ จึงควรมีอายุร่วมสมัยหรือ หลังลงมาเล็กน้อยจากศิลปะปราชินารตอนต้นในอินเดียภาคกลาง คือในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 ประเด็นที่สำคัญก็คือ เทวาลัยแห่งนี้ ควรมีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 15 เนื่องจาก ลักษณะโดยรวม เช่น การใช้ฐานเวทีพื้นระเพียงชั้นเดียวรองรับเรือนธาตุ และการที่เรือน ธาตุยังไม่ปรากฏการแบ่งชั้นเป็น 2 ชั้นนั้น แสดงให้เห็นว่า เทวาลัยแห่งนี้ ยังไม่ได้รับ อิทธิพลของศิลปะสมัยราชวงศ์จันเทลละที่เมืองซุรโฮ

เทวาลัยมีสูตรนอกจากจะเป็นตัวอย่างสำคัญของเทวาลัยสลักจากหินก้อนเดียวใน ศิลปะอินเดียเหนือแล้ว ยังเป็นตัวอย่างสำคัญที่แสดงให้เห็นบทบาทของศิลปะคุปตะและ ปราชินารตอนต้นจากอินเดียภาคกลาง ในบริเวณที่เรียกกันว่า รัฐหิมาจัลประเทศในปัจจุบัน อีกด้วย

### บรรณานุกรม

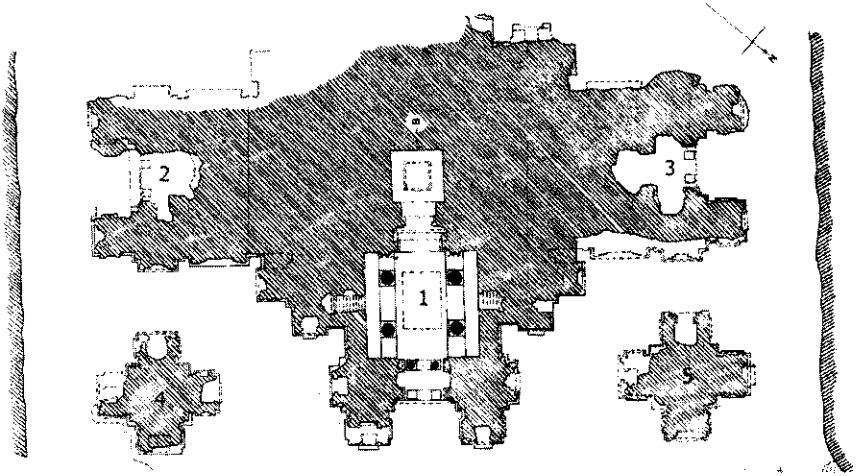
Aryan S., "Temple Architecture", **Splendours of Himachal Heritage**. New Delhi: Abhinav Publication, 1997.

Deva, K. **Temples of India**. Vol.1. New Delhi: Aryans Book International, 1995.

Huntington, S.L. **The Art of Ancient India**. New York: Weather Hill, 1999.

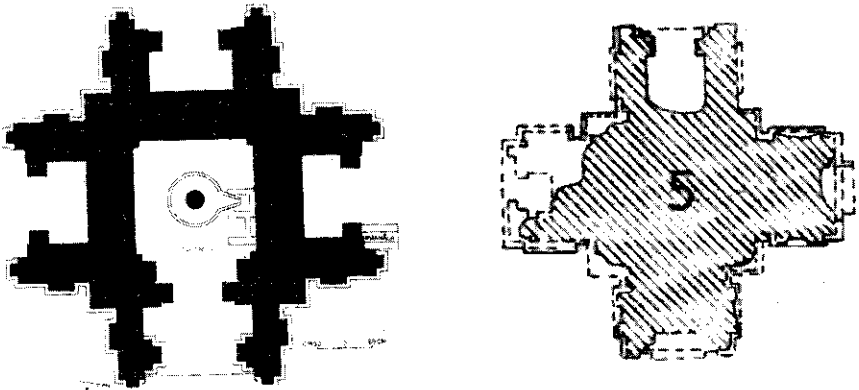
Kamrisch, S. **The Hindu Temple**, Vol.1. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2002.

Thakur, L.S. **The Architectural Heritage of Himachal Pradesh: Origin and Development of Temple Styles**. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publisher, 1996.



แผนผังที่ 1 : แผนผังของเทวาลัยมีสूर อันประกอบด้วยเทวาลัยประธาน (หมายเลข 1) โดยมีเทวาลัยปีก ยื่นออกไปทั้งทางด้านทิศใต้ (หมายเลข 2) และทิศเหนือ (หมายเลข 3) โดยมีเทวาลัยบริวารอันตั้งแยกออกมาทั้งทางด้านทิศใต้ (หมายเลข 4) และทางด้านทิศเหนือ (หมายเลข 5)

ที่มา : ดัดแปลงมาจาก จาก L.S.Thakur, *The Architectural Himachal Pradesh: Origin and Development of temple Styles*,p. 40.



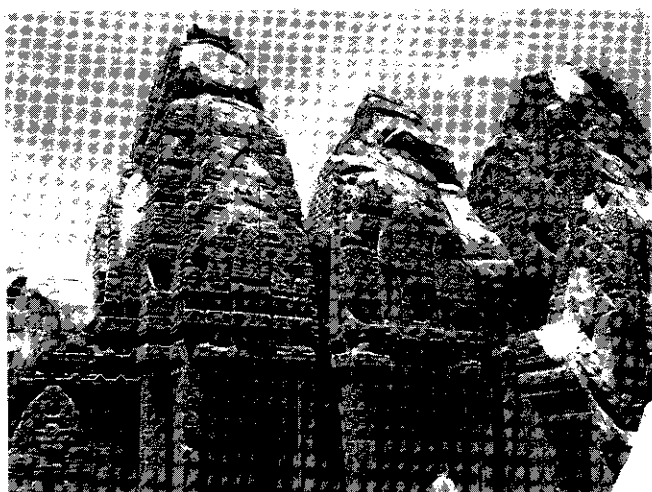
แผนผังที่ 2 : ภาพเปรียบเทียบแผนผังระหว่างเทวาลัยพาเศศรมาเทพ (Basheshara Mahadeva) ที่พาชอรา (Bajaura) ในหุบเขากุลลฐ (ช้าย) กับเทวาลัยบริวารที่มีสूर (ขวา) ที่มา : ดัดแปลงมาจาก L.S.Thakur, *the Architectural Heritage of Himachal Pradesh: Origin and Development of Temple Styles*,pp. 40,54.



รูปที่ 1 เทวาลัยมัสสุรและสระน้ำ  
ด้านหน้า



รูปที่ 2 เทวาลัยประธาน ซึ่ง  
ประกอบด้วยครกคฤหะ และ  
มณฑป อันหลังคาพังทลายลงแล้ว



รูปที่ 3 เทวาลัยปึก ซึ่งตั้งยื่นออกมาทั้งทางด้านทิศใต้ของเทวาลัย  
ประธาน



รูปที่ 4 เทวาลัยปึกทางด้านทิศเหนือของเทวาลัยประธาน ซึ่ง  
พังทลายลงเนื่องจากแผ่นดินไหว



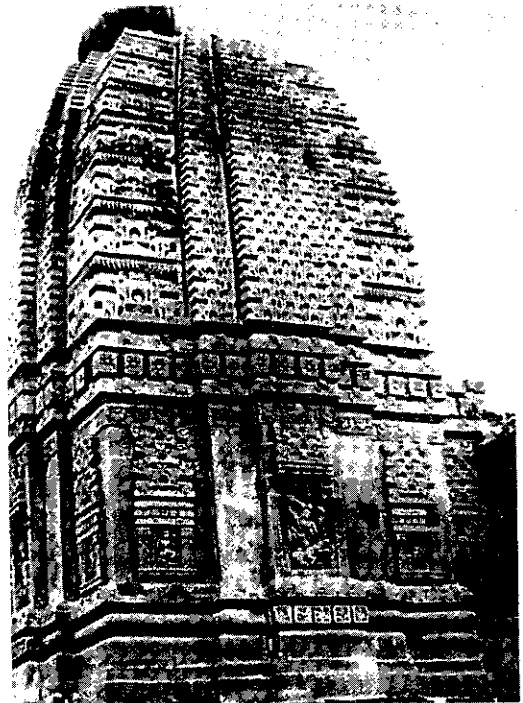
รูปที่ 5 เทวาลัยบวรารทางด้านทิศใต้ได้พังลงจนเกือบหมดสิ้น



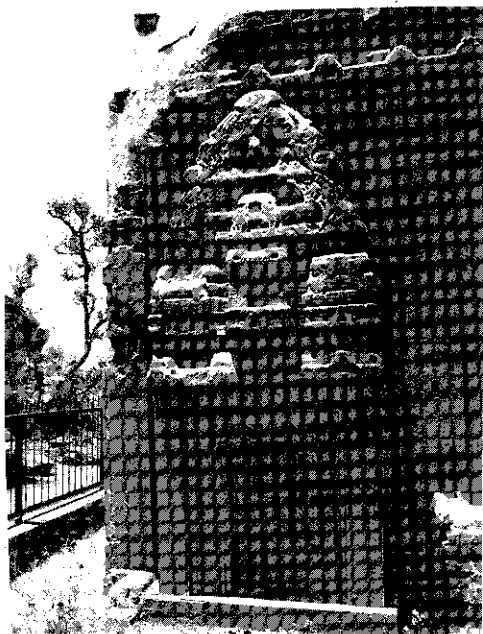
รูปที่ 6 เทวาลัยบวรารทาง  
ด้านทิศเหนือ



รูปที่ 7 ฐานเวทีพื้นระชั้นเดียวรอบรับเรือนธาตุ ฐานนี้มีการสลักระหว่างลวดบัวกลดกับปัทมกะ



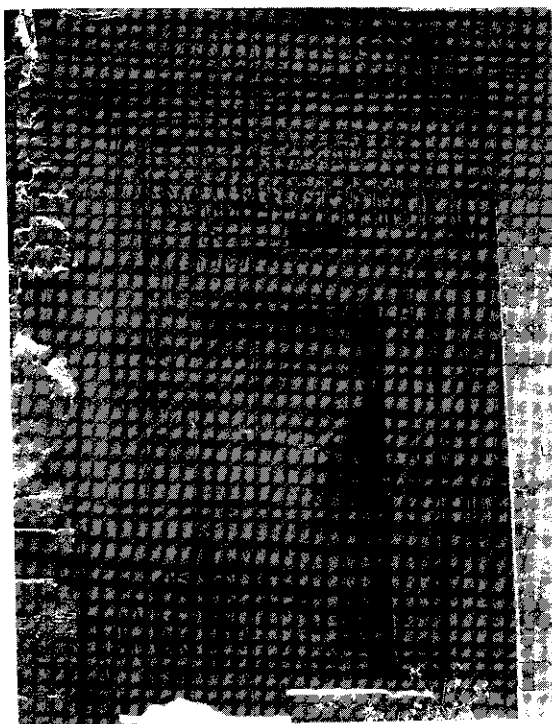
รูปที่ 8 เทวาลัยพระสุริยะหมายเลข 7 ที่เมืองโอเลียนคิลปะสมัยราชวงศ์ปราชิตหารตอนต้น  
ที่มา : S.L.Huntington, *The Art of Ancient India*, p.454.



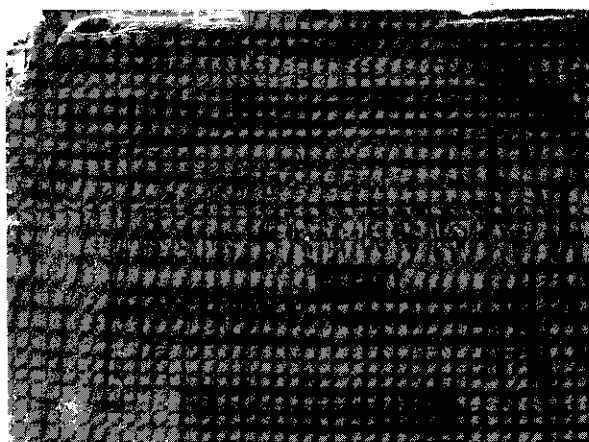
รูปที่ 9 การใช้อาคารจำลองประดับผนังเรือนธาตุ เทวาลัยปึกทางด้านทิศใต้



รูปที่ 10 การใช้อาคารจำลองประดับผนังเรือนธาตุเทวาลัยเตลิกามณเทียรเมืองควาฬือร์



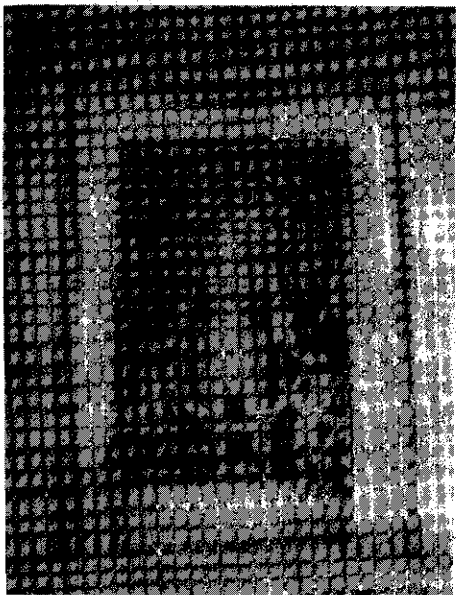
รูปที่ 11 การใช้กรอบซ้อนเลียนแบบประตูประดับผนัง  
เรือนธาตุ



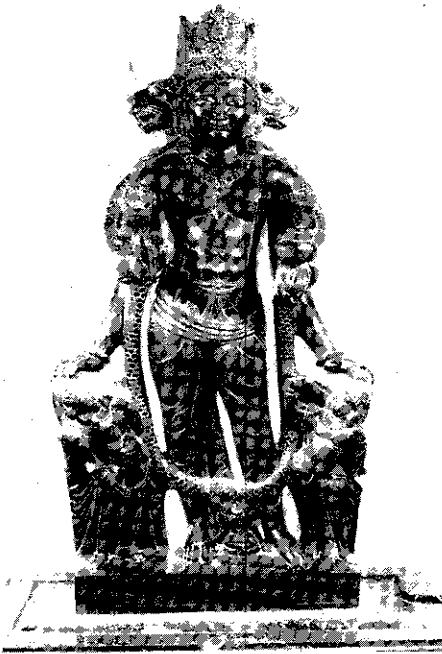
รูปที่ 12 รายละเอียดทับ  
หลังของกรอบซ้อนประดับ  
เรือนธาตุ สลักเป็นรูปเทพี 5  
องค์จากกลุ่มสี่ปทุมมาตุกา



รูปที่ 13 ภาพสลักคเชนทรโมกษะที่  
เทวาลัยเทวดุหะซึ่งปรากฏภาพวิทยา  
ธรเชษฐมกุฏอยู่ด้านบน  
ที่มา : S.L.Huntington, *The Art of  
Ancient India*, p.457



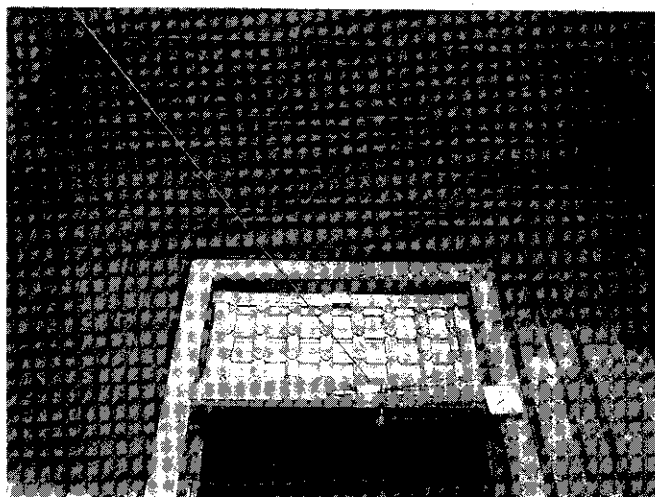
รูปที่ 14 พระวิษณุในรูปของพระไวยุณฐ์  
ซุ้มของเทวาลัยบิกด้านทิศใต้ของ  
เทวาลัยมัสสุร



รูปที่ 15 พระวิษณุในรูปของพระไวกูณฐ์  
จากเทวาลัยวันตีสวามิน เมืองวันติปุระ  
ที่มา : D.Mitra, Pandrethan Avantipur  
& Martand (New Delhi:  
Archaeological Survey of India,  
1993), pl.XIII.



รูปที่ 16 ประตูลอก ภายในมณฑป  
ของเทวาลัยมัสรู

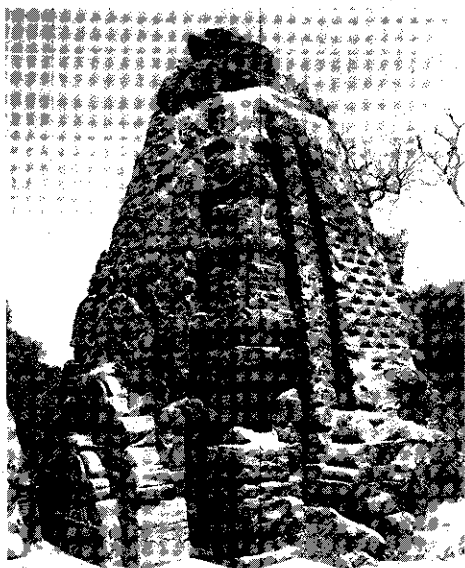


รูปที่ 17 ประตูทางเข้าครรถหะของเทวาลัยมัสสุร

รูปที่ 18 ประตูของเทวาลัยเทว  
คฤหะศิลปะคุปตะ

ที่มา : K.Deva, *Temples of  
India*, vol.2, fig.17.



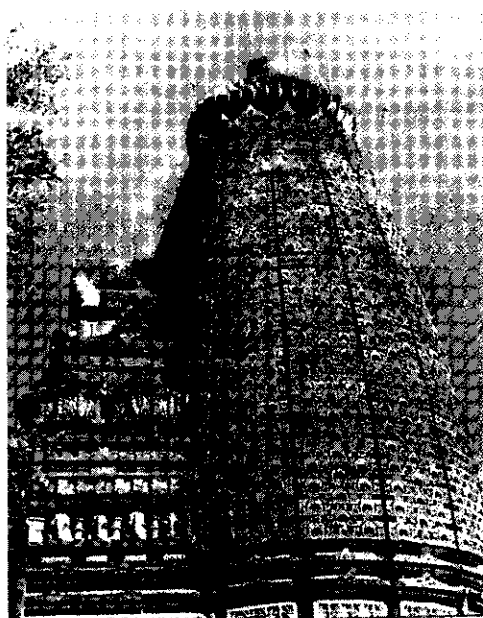


รูปที่ 19 ยอดศิขรของเทวาลัยปึกดำน  
ทิศใต้ เทวาลัยมัสสุร



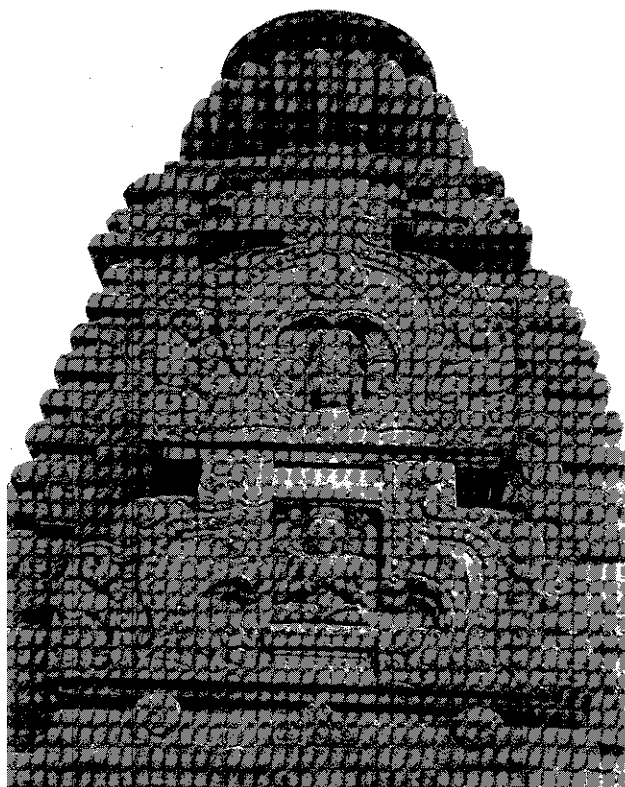
รูปที่ 20 ยอดศิขรในผังกลม เทวาลัย  
บริวารด้านทิศเหนือ เทวาลัยมัสสุร

รูปที่ 21 เทวาลัยที่เมืองจันทรเหซึ่ง  
มียอดศิขรินในผังกลม  
ที่มา : K.Deva, *Temples of India*,  
vol.2,fig.197.



รูปที่ 22 ภัทรมุขในตำแหน่งศุขนาส  
ของเทวาลัยมัสสุร





รูปที่ 23 กัทรมุขในตำแหน่งศูนย์กลางของเทวาลัยที่วัดสัตตสุท ใกล้เคียงเมืองมณาลี